

Підписний індекс 40527

*Придніпровський
науковий вісник*

Філологія. Педагогіка

*№ 1-2 (96-97)
жовтень 1998 р.*

сті та інтереси людей.

Самовдосконалення - нелегка справа. Адже у кожній людині, якого б віку вона не була, є вже складені навички, уявлення, життєвий досвід. Щоб виробити нові якості, необхідно все це переорієнтувати, від багато чого відмовитися, старі звичні способи поведінки перебороти, примусити себе йти проти самого себе - колишнього.

В. В. Томашевський

МУЗИКА ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Формування творчих здібностей школярів на уроках образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі - це складний педагогічний процес, змістом якого є поступове зростання творчої активності в процесі навчання шляхом оволодіння знаннями і вміннями не тільки «технічного», але й чуттєвого, фантазійного характеру, оволодіння образотворчою грамотою під керівництвом викладача і загальний розвиток дитини як особистості, розширення її кругозору і свідоме світосприйняття.

Проблема формування творчих здібностей учнів на уроках образотворчого мистецтва зараз дуже гостро стоїть перед початковою школою. Як домогтися того, щоб навчальний процес став для дитини не тільки життєвою необхідністю, тим мінімумом знань, без яких вона не зможе обійтися у повсякденному житті, але й викликав задоволення, палке бажання йти далі шляхом свого розвитку, долаючи складні ділянки у навчанні, обходячи його невиразність і звичне ставлення до нього, знаходячи кожного разу щось нове, привабливе і цікаве не тільки в почутому і побаченому, але й пережитому?

Що стосується уроків образотворчого мистецтва, то необхідно відзначити, що за останні десятиріччя глибоко вкорінилась думка про те, що загальноосвітня школа повинна надати учневі певний «набір» знань, вмінь та навичок суто «технічного» (виконавчого) характеру і деяке уявлення про світові й вітчизняні художні та культурні цінності. Творчу ж роботу необхідно вести поза стінами школи - у гуртках, художніх школах або студіях - там, куди діти йдуть охоче, бо заняття проводяться у більш розкутій, прийнятній для викладача і учня формі, в атмосфері взаємоповаги і взаєморозуміння, яка сприяє більш активному, поглибленому вивченню предмета та виявленню здібностей і учнівських талантів.

Однією з причин, що призвели до такого відношення є те, що на даний момент школа не може задовольнити попит на високо-

кваліфікованих вчителів образотворчого мистецтва, які були б професіоналами і педагогами водночас, змогли б запалити маленьку іскорку таланту і обернути її на велике вогнище творчості. На сьогодні - це важливе завдання, що потребує глибокого осмислення та нагального вирішення.

Другою, не менш важливою проблемою є визначення тих цілей програм образотворчого мистецтва, які використовувались і використовуються в початковій школі. Аналізуючи ці програми, не можна не помітити, в основному, поетапно розкладені засоби малювання окремих предметів, тварин, тематичних композицій тощо. Яскравим прикладом такого роду програм є програма В. І. Проців та М. А. Кириченко, яка за характером застосування до цього часу не втратила своєї актуальності у багатьох загальноосвітніх школах. Вона та її подібні програми є не що інше, як повторення календарного плану, причому «Урок І», наприклад, у першому, другому та третьому класах - це малювання на тему «Літо». Протягом трьох років навчання присутні теми «Осінь», «Зима», «Весна», які варіюються з незначними змінами. Багато уваги, як на наш погляд, приділяється таким темам як «Малювання іграшкового автомобіля» або «Малювання іграшкової пташки» з натури. Багато часу відводиться завданням на складання орнаментів, тоді, коли більшість з них необхідно присвятити вивченню ритмів та інших складових поняття «композиція».

Тут необхідно зупинитися і на проблемі реалістичного зображення на уроках малювання у початковій школі. Протягом багатьох років існування «соціалістичного реалізму» у радянському образотворчому мистецтві вплинуло на формування педагогічних програм і в загальноосвітній школі. Незважаючи на це, дуже цікавими в плані дослідження дитячої творчості того часу є роботи І. П. Волкова, Є. І. Ігнат'єва, М. М. Ростовцева. Тоді практика натурального малювання була загальноприйнятною в системі навчання образотворчому мистецтву, завдання для різних класів змінювалися лише за ступенем складності. В цьому досить неважко переконатися, якщо заглянути у різні навчальні посібники для 1-6 років навчання.

Програма іншого дослідника дитячої творчості І. П. Волкова ставила перед собою завдання навчити дітей створенню багатоплігурних композицій за казковою тематикою, додержуючись основних академічних правил зображення. І хоча вона і допускала такі елементи творчості як змінення форми і розмірів окремих частин предмета, все ж таки блоково-паралельна система І. П. Волкова в даному випадку відносилась до розділів праці, аніж малювання.

Цінним знанням в області психології зображувальної діяльності дітей став досвід Є. І. Ігнат'єва, що засвідчив деякі особливо-

сті у формуванні творчої діяльності молодших школярів. Дослідження підтвердили, що в першій клас приходять діти різним ступенем підготовки і ця різниця є суттєвою на початковому етапі навчання. Незважаючи на це, автор виявив те, що притаманно усім учням, а саме - зображувальна діяльність дітей в умовах загальноосвітньої школи перестає бути ігровою і носить характер *навчальної діяльності*.

Це насамперед необхідно пам'ятати усім послідовникам програми Б. М. Йєменського, які за назвами тем уроків, наданих в ігровій формі, не помічають серйозного ставлення і до учня як особистості і до тих знань, які він повинен отримати.

Ще однією характерною особливістю зображувальної діяльності, за словами Ігнат'єва є те, що на певному рівні розвитку цієї діяльності у молодших школярів відбувається перебудова засобів зображення на уроках образотворчого мистецтва, і тому, дуже важливо, яким шляхом піде їх подальший розвиток і вдосконалення.

Яким чином зробити так, щоб учень молодшого віку, переступивши поріг школи, не тільки не втратив інтересу до одного з найулюбленіших видів продуктивної діяльності, але й протягом усіх років навчання підтримував його на належному рівні?

Необхідне свідоме, грамотне і цілеспрямоване впровадження в зміст уроків образотворчого мистецтва елементів інших мистецтв, які вірніше за все сприяли б цілісному світосприйняттю, чуттєвому пізнанню його посередництвом асоціативних зв'язків, формували художнє бачення і творчу активність як невід'ємну частину життя дитини.

Одним з таких мистецтв разом з літературою, театром, кіно та іншими є музика. Чому ж саме музиці приділяється стільки уваги, коли мова заходить про творчість у образотворчому мистецтві? Тому, що вона, як і образотворче мистецтво оперує засобами емоційного впливу, звертається переважно до почуттів, зображує реальний світ по-своєму; їй притаманне передавати настрої людей в узагальнених і специфічно умовних звукових образах. Система цих образів апелює, перш за все, до сфери людських переживань, пробуджує нові думки у серцях слухачів.

Змістом музики є узагальнений, сконцентрований моральний досвід людства; завдяки музиці учень пізнає і оцінює його. Цей багатогранний досвід проявляється у свідомості дитини у певному моральному втіленні завдяки емоційно-оціночним реакціям. Тому, для того, щоб музика на уроці образотворчого мистецтва виконала свою роль, необхідно ще й вчити школярів не тільки слухати і сприймати, але й переживати її життєвий зміст.

Видатний педагог Д. Б. Кабалецький говорив, що сильніше за все музика здатна висловити рух людських почуттів та думок,

особливо рух душі та серця. В цьому - її найкращі можливості і сила, в цьому секрет її невідпорної дії на слухачів, яких вона неначе захоплює, кличе за собою.

Говорячи про використання музики на уроках образотворчого мистецтва, ми маємо на увазі необхідність створення гнучкої системи емоційного впливу і активізації творчих нахилів школярів посередництвом музики, яка своїм могутнім потенціалом змогла б сколихнути сталі методи викладання, надати їм новий зміст і емоційну спрямованість.

Збагачення художньо-образного емоційного мислення є важливим завданням у розвитку потенційних можливостей дітей. Від того, наскільки уява школярів збагатиться образним елементом, асоціативними зв'язками і емоційною чуттєвістю залежить успіх у навчанні і розвиток загальних здібностей, але й подальше життя, в якому згодом дитина зможе реалізувати себе як творча особистість на будь якій ниві.

Російський літературний критик В. Г. Белінський писав: «Влияние музыки на детей благотно, и чем ранее они начнут испытывать его на себе, тем лучше для них. Они не переведут на свой детский язык ее невыговариваемых глаголов, но запечатлеют их в сердце, - не перетолкуют их по-своему, не будут о ней резонировать; но она наполнит гармонией мира их новые души, разовьет в них предыдущие таинства жизни, отвлеченной от случайностей, и даст им легкие крылья, чтобы неизменного дола возносился горе - в светлую отчизну души».

Структурна схожість музики та образотворчого мистецтва дозволяють говорити про широке використання її на уроках тому, що ці два види художньої (в загальному розумінні) діяльності мають багато спільного в плані образної універсальності, можливостей широкого, повного та цілісного чуттєвого впливу посередництвом образів і асоціацій.

Так, музична нота, яка є умовним знаком, дуже схожа на графічну лінію, від характеру якої залежить характер предмету, що зображується (його форма, фактура, насиченість) та його положення в просторі; музичний звук, особливостями якого є висота, сила і тембр, можна порівняти з живописним мазком, що дуже різноманітний за насиченістю та фактурою; поняття «акорду» в музиці співзвучне з колоритом в живописі, насиченості кольору - силі звуку; поняття «мажору» та «мінору» відповідають «теплим» та «холодним» кольорам. На закінченість музичного твору впливають показники напівтонів, інтервалів, категорій «консонансу» і «дисонансу», тоді, коли загальним для музики та образотворчого мистецтва є ритм, композиція, принципи контрасту, симетрії і асиметрії, динаміки, статички.

Але сила музики та її значення для уроків образотворчого мистецтва складається не тільки з структурної схожості, хоча це і допомагає наочно порівняти ці види творчості. «Сила музики, - писав В. В. Ванслов, - в її схожості з інтонацією людської мови, в її опорі на інтонаційну природу людського голосу тому, що його інтонації несуть в собі стан внутрішнього світу, зміст мови, повноту переживань. Музика відбиває дійсність не за аналогією з зображенням, а за аналогією з інтонуванням. Вона втілює емоційний зміст, внутрішній світ людини засобом, подібним до того, яким втілюється все це в інтонації мови. В цьому - основа її образності.»

Разом з іншими методами емоційного впливу на уроках образотворчого мистецтва метод включення музики дасть вчителю те, що є головним стимулом до творчості, до розкриття усіх сторін дитячої безпосередності як в малюнку, так і в житті.

Видатний психолог Л. С. Виготський писав, що, якщо ви хочете викликати у учня необхідні для вас форми поведінки, завжди піклуйтесь про те, щоб ці реакції залишили емоційний слід в його свідомості, оскільки ніщо так не виховує, як живий біль, живе почуття, і в цьому розумінні апарат емоцій є неначе спеціально використаним і тонким знаряддям, завдяки якому легко вплинути на поведінку.

Необхідно зазначити, що використання музики як метода емоційного впливу ніяким чином не суперечить віковим особливостям молодших школярів. Навпаки, воно тільки підтверджує те, що дітям у молодшому шкільному віці притаманна слабкість поглибленого, організованого і цілеспрямованого аналізу, сприйняття реальних предметів, тим більше, що їх відбиття у малюнках мало диференційоване. Це підтверджується дослідженнями А. А. Алі-Заде, який зокрема зазначав слабке розмежування суттєвих і несуттєвих якостей, що мають велике значення як для продумування змісту, так і для знаходження відповідної форми виразу в малюнку.

Тому, враховуючи природу музики як виду мистецтва, її схожість з образотворчою грамотою і позитивний емоційний вплив на учня, на розвиток його внутрішнього світу і чуттєвого сприйняття, можна зробити висновок, що її присутність на уроках образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі *просто необхідна*. За словами А. А. Мелік-Пашаєва створення образу, що сприймається чуттєво, адекватне навколишній дійсності. Це надає особливий характер усім психічним процесам: пробуджує і стимулює роботу уяви, сповіщає творчий характер тим спеціальним знанням, вмінням та навичкам, якими володіє людина і пробуджує працювати над новими, необхідними для втілення інших задумів.

Справедливості заради зазначимо, що проблема викорис-

тання музики в процесі навчання образотворчому мистецтву не нова, і останнім часом з'явилося багато статей, що в певній мірі засвідчують це. Головне ж, внести те, що прийде на зміну звичному відношенню до образотворчості, дасть новий поштовх до розвитку самостійного мислення школярів, творчої інтерпретації образів, їх логічного усвідомлення і розуміння предметного світу; зв'язок музики і образотворчого мистецтва повинен стати тією основою, яка внесе в життя дітей творчість не тільки як створення матеріального продукту, але й як стан, що сприяє розвитку їх художніх нахилів, розумінню себе посередництвом розуміння навколишнього світу.

Л. О. Зубак

ЛЮДИНА - ПРИРОДА - ДУХОВНІСТЬ (На матеріалі творів Феодосія Рогового)

Про виховний вплив природи на людину, її духовність сказано і написано багато. Проте рідко коли ми буваємо свідками справжнього заглиблення у цю проблему. Знайомство з творчістю Феодосія Рогового, його романами «Свято останнього млива», «Поруки для батька» та «Великі поминки» є щасливим винятком із правила. Уважне прочитання цих творів відкриває нам розмаїття глибинних зв'язків між такими категоріями, як «людина», «природа», «духовність».

Значені категорії існують у світі Мокловодів - художньому світі, створеному Ф. Роговим. Цей світ не є виявом фантазії письменника. Він дійсно існував до того часу, як був затоплений водами так званого рукотворного Кременчуцького моря.

У романі «Свято останнього млива» Ф. Роговий закарбував ідеально досконалу для людини модель життєустрою, що вироблялася в Україні протягом віків і йшла, вочевидь, ще від Трипільської доби. Незважаючи на потужну дію зовнішніх руйнівних сил, вона проіснувала аж до більшовицької ери, коли в основі своїй була знищена хліборобська верства. Сутність цієї моделі - у кордоцентризмі, гармонійному взаємозв'язку людини з довкіллям, Космосом, у зрівноваженні двох форм людського буття - духовної і матеріальної.

Мокловоди - то древнє, «як сама земля», село, що загубилося серед понадсільських оболоней, боліт, порослих очеретом копанок і нанесених прибутними водами кучугур піску. Тут жили найдрев-